

І ДІ АЕАІ Е ОІ ДІ ОААІ І В НАІ І АІ НОАОІ І НО² ДАА² І О

Проаналізовано поняття самодостатності регіону, визначено відповідні критерії. В основу дослідження самодостатності покладено системно синергетичний підхід, який вивчає відкриті нелінійні системи та вплив на них зовнішнього та внутрішнього середовищ.

The article highlights the concept of sustainability of the region, the relevant criteria were identified. The research on self-sufficiency is studied by the system synergetic approach which examines the open nonlinear systems and the impact of external and internal environment on them.

Під час перехідного періоду економічна система, як правило, нестійка й нестабільна, і тривалий час не може віднайти точки своєї рівноваги. Економіка володіє значними, необмеженим як у якісному, так і в кількісному відношеннях потенціалом динамізму. Проте між потенційними можливостями та практикою існує дистанція, для подолання якої потрібні цілеспрямованість й енергійні зусилля суспільства, оскільки в іншому випадку буде накопичуватись гальмуюча сила – економічна інерція, внаслідок чого суттєво зменшується здатність генерувати нововведення, що є однією з важливих умов ефективного розвитку як регіональної, так і національної економічної систем. Через динамічні процеси економіка виходить на новий рівень розвитку відтворювальної динаміки, яка набуває циклічної, а не лінійної форми [1, с. 37].

У сучасних ринкових умовах спостерігаються негативні тенденції розвитку економіки України, що зумовлює необхідність пошуку шляхів її виведення зі стану невизначеності й безладу та впорядкування елементів економічної системи.

Організація системи реалізується через взаємодію її елементів і може керуватися як внутрішніми механізмами (самоорганізація), так і під впливом організуючої дії. Щоби система була здатною до самоорганізації, вона має бути відкритою та обмінюватись інформацією із зовнішнім середовищем, дії її компонентів мають бути узгодженими, система – стати динамічною і знаходитись подалі від стану рівноваги (стан закритої системи, при якому її макроекономічні параметри залишаються незмінними). Тривалий час у стані рівноваги можуть перебувати лише закриті системи, оскільки в них зростає хаос, нарощується ентропія, зупинити яку може лише взаємодія із зовнішнім середовищем.

У світовому досвіді є приклади держав, у яких проявляється слабка внутрішня об'єднаність та взаємопов'язаність, що за сучасного процесу глобалізації може призвести до розколу економічної системи та цілісності певної держави. Саме тому на перший план розвитку національних систем країн виходить необхідність адміністративно-територіальної реформи, що має на меті трансформувати регіональні системи та запровадити принцип самодостатності, який на даний час може стати основою ефективного розвитку регіонів, зміцнення їхніх економічних та фінансових позицій і стабілізувати подальший ефективний розвиток всієї господарської системи країни. Необхідно сформулювати самодостатню господарську систему, яка, попри свою відкритість, орієнтувалася б на власні шляхи розвитку на основі максимізації використання внутрішніх ресурсів.

Дослідженням окремих проблем соціально-економічної самодостатності регіонів України присвячено праці багатьох представників економічної науки, серед яких потрібно назвати Б. М. Данилишина, Б. Ф. Заблоцького, Я. Б. Олійника, О. Соскіна, І. Ткачук.

Мета цієї статті – дослідження перспектив розвитку регіонів на основі максимального використання внутрішніх ресурсів. Реалізація поставленої мети передбачає визначення поняття "самодостатність регіону", а також уточнення оцінок критеріїв самодостатності регіону.

Самодостатність є базовою концепцією формування інтегративної моделі економічного розвитку. Саме вона дає змогу забезпечити найоптимальніше поєднання ендогенних та екзогенних чинників розвитку, досягти й зберегти протягом певного періоду сталі пропорції між кількісними та якісними показниками розвитку. Важливими якісними показниками стійкого розвитку, які більш повно вимірюють рівень економічного розвитку регіону, є: підвищення рівня та якості життя, розвиток інтелекту, зростання духовного багатства людини, забезпечення соціальних гарантій та охорони здоров'я, розвиток

культури, освіти, науки, мистецтва, тоді як кількісні дають приблизне уявлення про рівень економічного розвитку (ВВП, заробітна плата, норма прибутку й т. ін.).

За філософським визначенням С. І. Ожегова, самодостатність – виникнення природним чином і можливість подальшого існування без дії ззовні; властивість стабільного і тривалого або нестабільного і короткострокового існування активної системи при незмінному стані зовнішнього простору [2].

Самодостатня система – це система, здатна за незмінних умов середовища як руйнуватися, так і зберігатися під дією внутрішніх причин. Самодостатність системи виникає і супроводжується надмірністю (запасом міцності й функціональними можливостями) її самої і попередниці (тієї системи, з якої вона виникла), велика надмірність попередниці забезпечує деякий запас міцності самодостатньої системи. Вона включає комплексний економічний і соціальний розвиток, тобто процес, спрямований на раціональне використання місцевих природних і трудових ресурсів, ефективний розвиток економічного потенціалу певної території при науково обґрунтованій спеціалізації її господарства, й одночасно – на розвиток соціальної інфраструктури, сфери послуг для населення, виробництво товарів народного споживання, забезпечення охорони навколишнього середовища [3, с. 74].

У процесі вичерпання природних ресурсів відбувається адаптація регіональної системи до нових природних умов та освоєння нових видів природних ресурсів, що потребує відповідної налаштованості системи відповідно до наявного господарського, техніко-технологічного та людського потенціалу. В такому випадку необхідна автономність соціально-економічної системи, щоб адаптуватись до змінених соціальних умов і споживання нових соціальних ресурсів [4, с. 169].

Самодостатність є новим етапом у розвитку сучасної економічної системи як на регіональному, так і на національному рівнях, який опирається головним чином на внутрішній ринок та внутрішні ресурси. При цьому слід зробити уточнення, що "самодостатній" не означає "самоізолюваний". Більш того, експорт максимально заохочується при самодостатності. Цей тип розвитку можна охарактеризувати як розвиток "всередину", при якому процес відтворення здійснюється переважно в регіональних межах, а національні зв'язки відіграють похідну роль. Самодостатність також не означає "автаркії", а швидше є моделлю розвитку з переважною опорою на власні сили.

Самодостатній регіон – це регіон, який здатний за рахунок власних ресурсів реалізувати власні повноваження, насамперед соціальні. Фактично регіон має володіти усіма наявними ресурсами, ефективно їх використовувати і ними розпоряджатись, самозабезпечуватись та задовольняти потреби всього населення [5, с. 24].

Оскільки в Україні всі адміністративні регіони є дотаційними і держава їх підтримує, можливості їхнього розвитку й відновлення ефективної діяльності в такій системі відносин доволі обмежені. Це призводить до неспроможності до саморозвитку та вирішення власних територіальних та економічних проблем. Саме тому виходом з такої нелегкої ситуації являється реформування адміністративних регіонів та запровадження перших принципів соціально-економічної самодостатності регіонів, яка розуміється як можливість вирішувати питання місцевого (регіонального) значення за рахунок власних матеріальних та фінансових ресурсів.

Базовими принципами економічної моделі самодостатнього розвитку виступають такі [6, с. 42–54]: значна роль інститутів та мережевої організації суспільства на всіх історичних етапах розвитку; тісний зв'язок між владою та бізнесом без ознак гіперкорупції; розвиток конкуренції за принципом "координація та змагання, а не боротьба, яка виснажує ресурси"; висока адаптивність громади, яка зумовлює досягнення високих результатів удосконалюючих інновацій, ефективність інституційних інновацій, високий рівень продуктивності праці; високий рівень розвиненості компонента "суспільна відповідальність".

Регіональна економіка будь-якого організаційного рівня повинна відповідати щонайменше декільком групам критеріїв, за яких вона може вважатися самодостатньою: по-перше, відповідним обсягом і структурою трудового потенціалу, основного й обігового капіталу; по-друге, відповідною структурою базових і соціальних виробництв; по-третє, відповідним обсягом і структурою виробництва регіонального продукту; по-четверте, бути відкритою економічною системою для капіталів, товарів, робочої сили тощо.

У сучасному розвитку економічних систем будь-якого рівня значну вагу набуває відносно новий, свіжий погляд на її розвиток – синергетичний. Синергетичний, самоорганізаційний підхід – погляд на економіку як на систему, що саморозвивається через нестійкість, виникнення порядку з хаосу [7, с. 35]. Розглянемо процес розвитку регіональної самодостатньої системи з позицій синергетичного підходу.

Самодостатній регіон у процесі адаптації до зовнішнього середовища сприймає його як екзогенний фактор та умову розвитку стосовно економіки, що розвивається, тоді як справжньою причиною розвитку системи є внутрішні процеси. Виклики зовнішнього середовища погашаються адаптаційним механізмом, який діє в економіці [8, с.194].

Самодостатня регіональна система власними зусиллями, підтримуючи чинники свого розвитку, залежить від взаємодії зовнішніх та внутрішніх елементів, які є визначальними факторами впливу на її подальший розвиток. У тому випадку, коли зовнішня дія суттєво перевищує адаптаційний потенціал економіки, вона дестабілізується й опиняється в точці біфуркації. У результаті руйнуються старі ідеали, попередній аттрактор втрачає свою силу притягання. Появляється відразу кілька силових полів, кожне з яких претендує на роль аттрактора. Саме тому важливо постійно слідкувати за дією та впливом на систему, оскільки зміна траєкторії розвитку системи часто відбувається в непередбаченому напрямі. На регіональному рівні суспільний фактор намагається задати напрям розвитку після настання біфуркаційного періоду, оскільки живе певними узгодженими цілями розвитку, які і є його рушійною силою. Крім цього, при самодостатньому розвитку регіонів суспільство має більший доступ до управлінських можливостей.

Поряд із самодостатністю, розглянемо ряд споріднених понять, які мають не менш важливе значення при розвитку регіональних економічних систем.

Так, стійкість – здатність системи повертатись у стан рівноваги (можливість системи зберігатись і відтворюватись якнайдовше при зовнішніх флуктуаціях) після того, як вона була виведена з цього стану шляхом зовнішніх флуктуацій. Для досягнення стійкого розвитку необхідні такі його форми, які б забезпечували задоволення потреб як сучасних громадян і водночас зберегли такі ж умови для майбутнього покоління. Стійкість передбачає довготривалий, самопідтримуючий, адаптивний розвиток. Завдання стійкості економічного розвитку систем зовсім не спрямоване на оптимізацію конкретних апріорних показників. Стійкість не лише зумовлює економічне зростання, а й справедливо розподіляє його результати, відновлюючи навколишнє середовище більшою мірою, ніж його руйнує, збільшує можливості людей, а не їхню бідність. Стійкість – це розвиток, що зберігає цілісність, це стан, при якому зберігається рівномірність та безкризовість [8, с. 268].

Важливо зауважити, що економіка регіонального рівня завжди буде прагнути до стабільності, тобто такого стану, перебуваючи в якому, вона може при мінімальних витратах підтримувати своє існування на найбільш ефективному рівні. Звучить парадоксально, але максимальна нестійкість (активність) може розглядатись як найбільш стійкий стан економіки відносно дії навколишнього середовища. При стійкому розвитку економіка внутрішньо рівноважна, але не рівноважна до зовнішнього середовища. Важливими показниками стійкого економічного розвитку системи є: підвищення рівня і якості життя, розвиток інтелекту й духовного багатства людини, забезпечення соціальних гарантій та ін. Економічний розвиток регіону буде стійким тоді, коли він не буде підданий будь-яким загрозам і за будь-якої ситуації зберігатиме здатність до виживання й відтворення.

Автономність потрібно розуміти як самоврядність, самостійність, незалежність у вирішенні певних проблем, самоврядування певної частини держави, право установи, підприємства чи організації самостійно розв'язувати певні завдання. З цього випливає, що автономний регіон – це регіон, який самостійно вирішує питання внутрішнього управління і провадить свою діяльність окремо, незалежно від центру, хоча нормативні акти, ухвалені центральними органами влади, діють на його території [9].

Принцип організаційної автономії органів місцевого самоврядування визначається їхньою можливістю самостійно формувати власну структуру за рахунок коштів місцевих бюджетів. Принципи фінансової та правової автономії визначають право та реальну можливість територіальних громад самостійно формувати місцевий бюджет і створювати необхідну для цього власну нормативно-правову базу. На даний час в Україні цього немає.

На сучасному етапі економічного розвитку країни необхідно сформувати нову модель державного регулювання економіки переважно у напрямку децентралізації влади, посилення місцевого саморегулювання, лібералізації правил внутрішнього ринку, підтримки малого бізнесу, підприємництва у сфері послуг, що дасть змогу посилити позиції регіонів і країни загалом, зокрема на світовому ринку послуг. Одним із основних чинників розвитку регіональної системи є роль Центру, який все ж повинен контролювати діяльність регіону, але в межах чітко визначених повноважень. Отже, держава повинна підтримувати цілісність національної системи, встановлюючи державні кордони, захищати їх за допомогою військової сили, мита та квот, виробити "правила гри" в економічних та соціальних відносинах. Центр не лише наглядає за діяльністю регіонів, а й зберігає національну цілісність. Саме

тому потрібно не пришвидшувати процеси децентралізації, а визначити відповідну межу, при якій проводитиметься ефективна регіональна політика і водночас будуть забезпечені національні гарантії, адже світова практика показує, що надмірно високий ступінь децентралізації не приводить до успіху й ефективного розвитку.

В умовах переходу до ринку економічна система будь-якого організаційного рівня повинна відповідати вимогам самодостатності, щоб забезпечити самостійне функціонування регіону і загалом національної економіки. Річ у тім, що нижній організаційний рівень є складовою більш високого організаційного рівня, той – ще вищого, і так далі – аж до рівня національної економіки. Регіональний рівень економічної системи організаційно вищий від рівнів галузі, підприємства, але нижчий від національного. Особливість і привабливість регіонального рівня економічної системи з погляду обґрунтування самодостатності в тому, що в окремому регіоні зосереджені локальні та галузеві виробничі комплекси, відповідна інфраструктура і система управління як загалом у країні, лише на нижньому організаційному рівні. Це певною мірою полегшує дослідження порушеної проблеми і теоретичне обґрунтування економічної самодостатності як самоцілі для системи управління економікою будь-якого організаційного рівня.

Самодостатність територій виявляється у можливості самостійно забезпечувати виконання повноважень і надавати суспільні послуги не нижче визначеного рівня. Реальне самоврядування територій – це не тільки перелік повноважень у нормативно-правових актах і їхнє законодавче фінансування, а й можливості на практиці приймати рішення щодо оптимального залучення і використання джерел доходів для фінансування повноважень. У фінансовій політиці, зокрема бюджетно-податковій, потрібно дотримуватися балансу між впливом центральних органів влади на формування бюджетних рішень місцевими органами влади і фінансовою ініціативою органів місцевого самоврядування.

Література

1. Орехова Е. А. *Воспроизводственная динамика переходной экономики* / Е. А. Орехова. – Саратов : ФГОУ ВПО "Саратовский ГАУ", 2000. – 150 с.
2. *Словник.нет* : філос. словник [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://mirslovari.com/content_fil/SAMODOSTATOCNOST
3. *Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації : моногр.* / за ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка. – К. : КНЕУ, 2001. – 538 с.
4. Плякин А. В. *Пространственная экономическая трансформация региональной природно-хозяйственной системы: структура и механизм реализации* / А. В. Плякин. – Волгоград : Волгоград. науч. изд-во, 2006. – 364 с.
5. Медведева Н. Г. *Организационно-экономическое обеспечение реализации социальных функций государства самодостаточным регионом* // *Материалы Всерос. науч.-практ. конф. "О системе государственного финансового контроля в России и роли контрольно-счетных палат"*, 28–29 ноября 2000 г., г. Тюмень. – Тюмень : Изд-во ООО "Лазурь", 2001.
6. *Заблоцький Б. Ф. Економічна самодостатність регіону* / Б. Ф. Заблоцький // *Регіональна економіка*. – 2001. – С. 41–49.
7. Князева Е. Н. *Основания синергетики* / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М. : КомКнига, 2005. – 240 с.
8. Орехова Е. А. *Экономическое развитие страны: сущность, проявление и особенности реализации в современной России* / Е. А. Орехова. – Саратов : ФГОУ ВПО "Саратовский ГАУ", 2006. – 456 с.
9. *Словник.нет: портал української мови та культури* [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.slovyk.net/index.php?swrd>